

Koncept druge moderne u političkoj sociologiji Ulricha Becka

This paper discusses Ulrich Beck's conceptual triad of risk, risk society, and global risk society in an analysis of the idea of „second modernity” („reflexive modernity”) arising from the breakdown of modernity in conditions not only of rising risks but of rising thinking and concern about risks, which serves but to render it even more exposed to risk.

Key words: Ulrich Beck; risk; risk society; global risk society; modernity; second modernity.

Originalnim kritičko-teorijskim konceptom nemački sociolog Ulrich Beck obeležio je savremenu sociološku misao postavivši osnove za potpuno drugačije izučavanje i promišljanje društva. Retko je koja knjiga iz oblasti sociologije toliko čitana i ima takav uticaj kao što je to slučaj s „Rizičnim društvom”, objavljenom u Nemačkoj 1986. U prvih pet godina po objavljivanju prodato je 60 hiljada primeraka. Prevedena je na 35 jezika, između ostalog i na srpski.¹

Kako su sve Beckove knjige razvijanje teza postavljenih u „Rizičnom društvu”, ovaj već kultnoj sociološkoj knjizi, po nekima jednoj od nauticajnijih socioloških dela dvadesetog veka, pokušaćemo da ukratko rezimiramo teoriju refleksivne modernizacije, osnovnu tezu *rizičnog društva*. Time ćemo pojasniti prva dva pojma trijade. Potom ćemo se osvrnuti na treći pojam, *svetsko rizično društvo*, kojim je Beck naslovio svoju dvadeset godina kasnije napisanu knjigu „Svetsko rizično društvo”, s konceptualnim inovacijama i diferencijacijama koje pojašnjavaju ono nepoznato i novo koje razlikuje kategoriju *svetskog rizičnog društva* od kategorije *rizičnog društva*, za pravo novu ontologiju rizika.

U „Rizičnom društvu” Beck polazi od procene da smo svedoci – objekti i subjekti – jednog sloma unutar moderne koja se oslobađa struktura klasičnog industrijskog društva i poprima formu koju Beck naziva rizično društvo, „epohu savremenog društva koja ne samo da odbacuje tradicionalne oblike života, već se opire sporednim efektima modernizacije – nesigurnim biografijama i teško razumljivim opasnostima, koje pogađaju sve i od kojih niko više ne

¹ Bek, U. *Rizično društvo. U susret novoj moderni*, Filip Višnjčić, Beograd, 2001.

može adekvatno da se osigura”². Centralna teza „Rizičnog društva” jeste refleksivna modernizacija. Promena osnova društva odvija se bez promena političkog i ekonomskog poretka i dolazi do stvaranja druge moderne u kojoj je proces modernizacije refleksivan, utoliko što je sve više konfrontiran s željenim i neželjenim posledicama svojih rezultata.³ U rizičnom društvu istovremeno se odvija ju dva procesa: globalizacija i individualizacija, koja ide naporedo s detradicionalizacijom. Beck na veoma inspirativan način, sociološki argumentovano, pokazuje kako se individualizacija i globalizacija reflektuju na rad, odnose polova, primarnu porodicu i brak, ili, kako cinično zaključuje, na ono što je od toga ostalo. Dok je ključni princip industrijskog društva raspodela dobara, ključni princip rizičnog društva jeste raspodela rizika. U centru istraživanja nalaze se rizici i posledice modernizacije, koje se odražavaju u ugrožavanju života biljaka, životinja i čoveka. Ekološki problemi nisu više problemi okruženja, nego su – u svojoj genezi – društveni problemi. Sporedne posledice modernizacije ilustruju se apokaliptičnim slikama nesreća devedesetih godina XX veka, poput onih u Bopalu i Latinskoj Americi.

Kako su rizici proizvodi nauke kao primenjene tehnologije, nauka postaje očigledan primer teze o refleksivnoj modernizaciji. Opasnosti se više ne mogu ograničiti na određena mesta i grupe. Kategorija drugih u smislu pogođenosti više ne postoji. Oni imaju kulturnu i političku snagu nove vrste koja ukida sve zaštitne zone i diferencijacije moderne pokazujući tendenciju ka globalizaciji koja omogućava nastajanje nadnacionalnih i klasno nespecifičnih globalnih opasnosti s novim tipom društvene i političke dinamike.⁴

S rizicima je povezano pitanje odgovornosti, ili kako se moderno društvo ophodi prema samoproizvedenim nesigurnostima. Propisi o dozvoljenim vrednostima, maksimalnim koncentracijama štetnih supstanci za Becka su svojevrstan dokument naše epohe, jer predmet propisa nije sprečavanje trovanja nego dopuštena mera trovanja.⁵

Podatak koji govori koliko su Beckova sociološka promišljanja vizionarska, jeste da se nuklearna katastrofa u Černobilju dogodila nakon što je Ulrich Beck okončao pisanje „Rizičnog društva”. Na pitanje Michaela Kronsna u emisiji „U dijalogu” 17. 02. 2013. na kanalu Phoenix⁶ da li je nuklearna katastrofa u Černobilju bila ishodišna tačka za nova sociološka promišljanja, Beck objašnjava kako je upravo čitao završnu verziju svoje knjige „Rizično društvo”, a nuklearna katastrofa u Černobilju došla je kao neka vrsta dokaza koja je potvrdila teze već napisane knjige, naime kako tehnološki

² U. Beck, *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2007, p. 27.

³ *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986, p. 25 et seqq.

⁴ *Ibid.*, p. 254 et seqq.

⁵ *Ibid.*, p. 87.

⁶ Intervju je dostupan na www.youtube.com/watch?v=hPPNPPSMj6c

uspesi moderne produkuju rizike kojima više ne možemo da vladamo. Otuda autor i dodaje u uvodnoj reči „Rizičnog društva” da se mnoge stvari za koje se u knjizi izborio argumentima posle Černobilja čitaju kao puki opis stvarnosti.⁷

Jedna od dimenzija Beckovog razmatranja rizika svakako je etička. Ona se odnosi na čovekovu odgovornost u pogledu opasnosti od nuklearne, hemijske i genetičke tehnologije. Dovodeći u vezu humanu genetiku s eugenikom, Beck izražava bojazan od zloupotreba vezanih za genetički inženjering.⁸

„Rizično društvo” Beck završava tezom o tzv. obezgraničenju politike (*Entgrenzung der Politik*), u smislu da je potrebno iznova odrediti i usaglasiti odnose između politike, ekonomije i demokratije.⁹ Obezgraničenje politike znači s jedne strane političku participaciju izvan političkog sistema u obliku nove društvene moći (građanske inicijative, društveni pokreti), a sa druge da tehno-ekonomski razvoj stiče status subpolitike povećanjem dometa svojih potencijala i opasnosti. U jakim i nezavisnim sudovima Beck vidi bitne uslove širenja i pravne zaštite određenih subpolitičkih mogućnosti. I na kraju, oslanjajući se na Popera u smislu da kritika znači progres, Beck u samokontroli, a pre svega samokritici vidi jedini put kojim unapred mogu da se otkriju greške koje bi ranije ili kasnije uništile naš svet, dakle, samo ako se medicina suprotstavlja medicini, nuklearna fizika nuklearnoj fizici, genetički inženjering genetičkom inženjeringu.¹⁰

Prelaz sa rizičnog na svetsko rizično društvo autor u nekoj vrsti samorefleksije ovako komentariše: „Čitajući danas ponovo svoju knjigu ‘Rizično društvo’, bivam ganut. Pored sve dramatičnosti, svet izgleda idilično – još nema terorizma. A ipak se mnoga strukturalna obeležja u ‘Rizičnom društvu’ danas čitaju kao opisi sveta posle 11. septembra 2001, posle terorističkih napada na New York i Washington.”¹¹

Dok aluzijom na čuveni Descartesov¹² stav (Beck, 2007: 21) Beck u „Svetskom rizičnom društvu” rečenicom *Rizikujuem, dakle, jesam* sažima iskustvenu dimenziju rizika, razliku između *svetskog rizičnog društva* i *rizičnog društva* pravi uvođenjem distinkcije između rizika i katastrofe i rizika i procene rizika, koja je, kako ističe Beck, kulturno uslovljena: „Rizik *nema isto značenje* kao katastrofa. Rizik znači *anticipaciju* katastrofe. Rizici se tiču mogućnosti budućih događaja i razvoja, oni opisuju stanje sveta, koje (još) ne postoji.”¹³ Anticipacija katastrofe ne poznaje prostorno-vremensku

⁷ *Risikogesellschaft*, op. cit., p. 11.

⁸ Ibid., p. 333 et seqq.

⁹ Ibid., p. 300 et seqq.

¹⁰ Ibid., p. 382.

¹¹ U. Beck, *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verloerenen Sicherheit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2007, p. 28.

¹² Ibid., p. 28.

¹³ Ibid., p. 29.

ili društvenu konkretizaciju i to je ono čime Beck pravi razliku između rizika u XIX i s početka XX veka od rizika u XXI veku koji više nisu prostorno, vremenski i društveno određeni. U trenutku u kome rizici postaju stvarnost oni se pretvaraju u katastrofe. Stoga je globalni rizik po Becku „insceniranje stvarnosti globalnih rizika”¹⁴ Ovom perspektivom „Svetsko rizično društvo” prevazilazi teze „Rizičnog društva”, pri čemu treba imati na umu da insceniranje kod Becka nema značenje koje inače ima u kolokvijalnom jeziku. Drugu modernu karakteriše socijalna konstrukcija globalnih rizika, a anticipacija katastrofe podstiče na ponovno otkrivanje političkog: „Distinkcija između rizika kao anticipirane katastrofe i stvarne katastrofe upravo nas *primorava* da se ozbiljno pozabavimo ulogom insceniranja, jer samo stvaranjem predstave o svetskim rizicima, njihovim insceniranjem budućnost katastrofe postaje stvarnost, često s ciljem da se katastrofa spreči uticanjem na trenutne odluke.”¹⁵ Iz tipologije rizika – ekološke krize, finansijske krize, opasnosti od terorizma – Beck je u „Svetskom rizičnom društvu” isključio četvrtu grupu, naime biografske rizike koji su tesno povezani s dinamikom individualizacije i igraju značajnu ulogu u „Rizičnom društvu”. Ono što karakteriše globalne rizike jesu po Becku pre svega njihova delokalizovanost ili obezgraničenost, nenadoknadivost, neproračunljivost i neznanje. Živeti u svetskom rizičnom društvu znači za Becka živeti s nesavladivim ne-znanjem (*Nichtwissen*). „Društvo znanja” Beck smatra „eufemizmom” prve moderne. I kao što insceniranje Beck smešta negde u referentni okvir konstruktivizma, tako i o „znanju”, odnosno „ne-znanju” Beck ne govori u kognitivnom smislu filozofije, teorije nauke ili prirodnih nauka, nego se ono pojmi u sociološkom smislu kao očekivanje, kao socijalna atribucija i konstrukcija:

„Svetsko rizično društvo je društvo *ne*-znanja u jednom vrlo preciznom smislu. U poređenju sa premodernom, ono se ne može prevazići sa više znanja i boljim znanjem, s više nauke i boljom naukom, nego upravo obrnuto: ono je *proizvod* više i bolje nauke.”¹⁶ Time teorija svetskog rizičnog društva prisiljava i omogućava rekonceptualizaciju osnovnih konstanti, pojmova i institucija modernog sveta, a promena paradigme u društvenim naukama od prve prema drugoj moderni pokazuje prelaz s metodološkog nacionalizma na metodološki kosmopolitizam.

Uprkos apokaliptičnih slika globalnih rizika, koje Beck inscenira anticipacijom katastrofa na početku „Svetskog rizičnog društva”, Beck nije pesimista. Njegova dijalektika situirana je negde između Kantove ideje kosmopolitskog prava, Hegelovog lukavstva uma i Blochovog principa nade. Beck pokazuje kako nas strah od globalnih katastrofa određuje, ali isto tako kakvu snagu odatle do-

¹⁴ Ibid., p. 30.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ *Weltrisikogesellschaft*, op. cit., p. 211.

bijamo, jer *svetsko rizično društvo* oslobađa „kosmopolitski momenat“, upravo u smislu velikog nemačkog pesnika Helderlina, da „gde je opasnost, tu raste spas“¹⁷.

U drugom delu priloga autorka ovih redova, koja je imala priliku da lično upozna profesora Ulricha Becka i zahvaljujući kome je boravila na istraživačkoj stipendiji na Univerzitetu Ludwig Maximilian u Minhenu, želela bi da se osvrne na Beckov angažman oko očuvanja evropskog projekta, odnosno na predavanje Ulricha Becka, održano 13. novembra 2014. u Beogradu.

Zahvaljujući gospodinu Andreasu Poltermannu, direktoru Fondacije Heinrich Böll iz Beograda, ovdašnja publika imala je privilegiju i da uživo čuje verovatno jedno od poslednjih predavanja profesora Ulricha Becka decembra 2014. Ulrich Beck umro je januara 2015. Zajedno sa svojom suprugom, Elisabeth Beck-Gernsheim (takođe sociologom i autorkom između ostalog socioloških studija „Normalni kaos ljubavi“ i „Ljubav na daljinu“, koje se bave teorijom refleksivne modernizacije u domenu međuljudskih odnosa, koje je napisala zajedno sa svojim suprugom) Ulrich Beck je došao u Beograd na poziv Fondacije i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju iz Beograda. Na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu, Ulrich Beck održao je predavanje „Kako spasiti evropski projekat: kosmopolitski pogled“¹⁸. U nadahnutom i angažovanom predavanju, Ulrich Beck je, razume se, u okvirima teorije refleksivne modernizacije u nekoliko teza izložio svoj koncept spasavanja evropskog projekta objašnjavajući da se metamorfoza Evrope može sagledati i shvatiti samo promenom perspektive, s nacionalne na kosmopolitsku. Stoga je predavanje o spašavanju evropskog projekta zapravo sažimanje teza o novom promišljanju Evrope, izloženih u Beckovoj trilogiji o kosmopolitskom realizmu¹⁹. Prva je pokušaj odgovora na pitanje šta je Evropa. Beckova teza glasi da se Evropa ne može odrediti kao teritorijalna jedinica, država, nacija ili međunarodna zajednica, jer ona zapravo i ne postoji. Postoji samo evropeizacija, proces neprestanog transformisanja. Beck koristi pojam metamorfoza, proces rastakanja starog i stvaranja novog poretka. S aspekta refleksivne modernizacije evropeizacija nije nameravani, intencionalni politički proces, već rezultat politike sporednih efekata. Proces evropeizacije odvija se po Becku kroz konkretan model institucionalne improvizacije. Prva faza metamorfoze jeste preobražaj politike nacionalne države u politiku Evropske unije. Zbog toga što su

¹⁷ Herderlinova himna „Patmos“ u F. Hölderlin, *Gedichte*, Taschenbuch, Berlin, 2013.

¹⁸ Predavanje je dostupno na <https://vimeo.com/136506290>.

¹⁹ U prvom tomu trilogije, u knjizi „Moć protiv moći u doba globalizacije“ Beck se bavi pitanjem legitimnosti vlasti u uslovima globalne međuzavisnosti, u drugoj, „Kosmopolitski pogled“, tematizuje kosmopolitsko prosvetčivanje, dok u trećoj, „Kosmopolitska Evropa“, koju je napisao zajedno s Edgarom Grandeom, pokušava da teorijski i politički iznova odredi evropeizaciju s aspekta teorije refleksivne modernizacije.

Uniju projektovale elite i tehnostrate, ona nije dizajnirana za pojedince u čemu Beck vidi jedan od glavnih problema po demokraciju. Evropska unija je, navodi Beck, uspostavljena kao reakcija na rizik od rata, a danas postoji zbog rizika od ekonomskog kolapsa ili rizika od klimatskih promena. Ona nije nastala kroz javne debate i demokratske procese, već je proizvod pravosudnih procesa i sudske prakse. Time evropski sporazumi sprovode politiku metasile koja menja pravila igre u nacionalnim politikama zemalja proizvodeći sporedne efekte. Kosmopolitska dimenzija uvedena je u nacionalne institucije kroz praksu obavezujućeg evropskog zakona. Tako je Evropski sud pravde osnivačke ugovore EU uzdigao u status „ustavne povelje”. Evropa je po Becku prvi i egzemplaran odgovor na društvo koje je postalo nadnacionalno, pri čemu evropeizacija ne znači nestanak nacionalne države, već njen preobražaj iz nacionalne u kosmopolitsku. Naredna teza tiče se impulsa i motivacije za takvu vrstu metamorfoze koju Beck obrazlaže antropološkim šokom i užasima Drugog svetskog rat, traumatičnim iskustvom sažetom u rečenici „Nikad više”. Treća teza glasi da je iščekivanje finansijske katastrofe iz korena promenilo evropsku tačku gledišta u odnosu na njenu snagu. Reč je o promenama u odnosu snaga, zapravo podelama. Prva podela jeste ona između zemalja evrozona i članica Evropske unije, druga između zemalja kreditora i zemalja dužnika. Stoga Beck u eseju „Nemačka Evropa” primećuje: „Križa i različiti programi za spasavanje evra otkrivaju konture jedne drugačije Evrope, jednog podeljenog kontinenta, izbrazdanog novim rovovima i ispresecanog novim granicama.”²⁰ Treća podela se odnosi na restrukturiranje odnosa moći u Evropi, jačanje političke moći Nemačke, uspostavljanje tzv. „Nemačke Evrope”. U pomenutom eseju Beck tim povodom citira rečenicu iz govora Thomasa Manna pred studentima u Hamburgu 1953. apelujući na njih da „ne streme nemačkoj Evropi, nego evropskoj Nemačkoj”, koja je nebrojeno ponavljena u vreme ponovnog ujedinjenja Nemačke.²¹ U istom kontekstu Beck uvodi pojam „merkijavelizam” oklevanje kao ultima ratio nemačke politike, koji otelovljuje do nedavno nezamislivo povezivanje neoliberalnih ideja sa socijaldemokratskim. Cena politike Merkelove je sve veće podvajanje unutar Evrope. Merkelova zapravo uspeva da kombinuje evropsko pitanje s nacionalnim interesima, ne izjašnjavajući se jasnim da ili ne, već istovremeno i sa da i ne. Ovaj fenomen umeća oklevanja kao strategije prinude Beck objašnjava time da je Merkelova kao i ostali evropski lideri izabrana na nacionalnom nivou, te je stoga veza s matičnom državom jača od veze sa EU. Ono što radi na evropskom nivou podređeno je nacionalnom interesu. Beck objašnjava i gde su dodirne tačke Machiavellijeve teorije moći i teorije svetskog rizičnog društva:

²⁰ *Das deutsche Europa. Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2012, p. 12 et seqq.

²¹ *Ibid.*, p. 7.

„predstojeće katastrofe otvaraju šanse (Machiavelli označava istorijsku priliku kao *occasione*), koje treba da iskoristi muškarac – ili čak žena – s talentom da vlada (*uomo virtuoso*)”²², zapravo da ima machiavellističko umeće.

Četvrta teza svakako je najvažnija. Podrazumeva promenu perspektive, s nacionalne na kosmopolitsku, s metodološkog nacionalizma na metodološki kosmopolitizam. Čitava diskusija o novoj Evropi je, u stvari, koncipirana na ideji kojom se kosmopolitski realizam suprotstavlja nacionalnom realizmu u smislu da je kosmopolitski stav važan istorijski kvalitet za bolji i ekonomski i kulturni život. „Na primeru Evrope – ističe Beck – posebno se jasno pokazuje koliko su naši politički pojmovi i teorijski intrumentarij društvenih nauka postali istorijski nerealni i neefikasni. Oni su, naime zarobljeni u misaonom zdanju metodološkog nacionalizma.”²³ Beckov kopernikanski obrt jeste nova slika sveta, učenje o okretanju nacije oko sveta globalnih rizika, okretanja nacija oko sveta koji sam sebe ugrožava. Na nivou srednjeg dometa, evropske metamorfoze, to znači da nacionalne države nisu više centar Evrope, zapravo Evropa se više ne okreće oko nacionalne države, već nacionalna država oko Evrope. Pri tom Evropska unija nije prepreka za nacionalni suverenitet, već samo neophodno sredstvo za njegovo unapređenje, što znači da je potrebno da se nacionalne demokratije demokratizuju kombinacijom evropskih i nacionalnih interesa. Stoga Beck u „Posmrtnom govoru nad kolevkom kosmopolitskog doba”, poslednjem poglavlju trilogije o kosmopolitskom realizmu zaključuje: „Ali, bez demokratije kosmopolitizam je mrtav pre nego što je počeo da živi. Bez demokratije ljudski san o kosmopolitizmu nije *ništa* – ili se već odavno pretvorio u realno postojeću noćnu moru.”²⁴

Peta Beckova teza jeste da revolucionarni pokret potresa Evropu u kontekstu krize evro valute. Beck ga sagledava ne kao proevropski već antievropski i ističe potrebu jasnog razlikovanja između posledica evropeizacije po svakodnevni život i svesne podrške EU, kako bi se razumeli sentimentanti antievropskih pokreta pojašnjavajući da kriza Evropske unije nije dužnička kriza i da onaj „Ko Evropu izjednačuje s evrom, već je odustao od Evrope”²⁵. U ovom kontekstu Beck navodi paradoks koji je otkrio njegov istraživački tim, naime da evroskeptizam raste uporedo sa evropeizacijom svakodnevnog života. Tako su Danci i Britanci evropeizovani u svom svakodnevnom životu, ali su i evroskeptici, pa čak i antievropski orijentisani glasači.

Šesta teza tiče se aktuelne konstelacije moći u svetu, odnosa s Rusijom gde se unutar i izvan EU stvara konflikt između dva poimanja nacionalizma – etničkog nacionalizma koji je fokusiran na

²² Ibid., p. 45 et seqq.

²³ *Weltrisikogesellschaft*, op. cit., p. 7.

²⁴ *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter: Neue weltpolitische Ökonomie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002, p. 447.

²⁵ *Das deutsche Europa*, op. cit., p. 249.

teritoriju i kosmopolitskog nacionalizma koji nije antinacionalizam, ali deo nacionalnog identiteta jeste i otvorenost prema drugima, što doprinosi bezbednosti u Evropi i obogaćuje ideju suvereniteta nacije. Sedma se odnosi na evropeizaciju *odozdo*, stavljanje sudbine Evrope u ruke građana Evrope, odnosno stvaranje evropskog civilnog društva unutar i van EU, što podrazumeva sve zemlje susede i – dugoročno – Rusiju.

Rezimirajući predavanje Beck je naveo svrhe postojanja EU. Prva misija i vizija jeste da se od neprijatelja načine dobri susedi, da se obezbedi uticaj i važnost zemalja u svetu koji je globalizovan ističući posebno još jednom stav da Evropa nije prepreka nacionalnom suverenitetu, već nepohodno sredstvo za njegovo jačanje, jer samo kroz EU nacije mogu da imaju pravi suverenitet u kosmopolitizovanom svetu. Poslednja se tiče angažovanja pojedinca, zapravo onoga što Beck podvodi pod teze „što više Evrope to više slobode”, „više socijalne sigurnosti preko više Evrope” i „više demokratije preko više Evrope”²⁶.

Zaključićemo ovo izlaganje manifestom „Mi smo Evropa”²⁷ Ulricha Becka i nemačkog filozofa Daniela Cohn-Bendita, željom da se sudbina Evrope stavi u ruke građana Evrope, da evropski pristup demokratiji započne *odozdo*. Ovim Manifestom Beck je ukazao na potrebu za redefinisanjem demokratije zalažući se za ideju *Slobodne godine za svakoga*, naime kampanju kosmopolitskog opismenjavanja Evrope, gde bi svi bili angažovani na projektu u drugoj zemlji sa drugim Evropljanima i time započeli stvaranje evropskog civilnog društva. *Slobodna evropska godina* zamišljena je krajnje konstruktivistički, kao gledanje iz perspektive drugih. To bi, po Becku omogućilo demokratsku identifikaciju i participaciju pojedinca, promišljanje evropeizacije ne samo vertikalno, na nivou institucija, već i na horizontalnom nivou, na nivou pojedinca.

Da li će Evropa u aktuelnoj situaciji velikih migracionih talasa koji zapljuskuju Evropu uspeti da se nosi sa samoproklamovanim vrednostima, da li će očuvati ona načela koja se podvode pod pojam kulture dobrodošlice i poštovanja drugosti ne zapadajući ponovo u ksenofobiju i nasilje, ostaje da se razmišlja pre svega s aspekta Beckove teorije refleksivne modernizacije, globalizacije rizika civilizacije i u okviru toga efekta bumeranga. Sva je prilika da ova tema otvara i prostor antrpološkom pesimizmu, sažetom u rečenici „Ko kaže humanost, pokušava da te obmane”²⁸.

²⁶ Ibid., pp. 59–68.

²⁷ U. Beck i D. Cohn-Bendit, „Wir sind Europa! Manifest zur Neugründung der EU von unten”, *Die Zeit*, 3. maj 2012, p. 45.

²⁸ „Wer Menschheit sagt, will betrügen.” – Schmitt, Carl (1932). *Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker& Humblot. S. 55.

Literatura

- Beck, U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986.
- Beck, U., *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter: Neue weltpolitische Ökonomie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002.
- Beck, U., *Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2004.
- Beck, U., i Grande, E., *Das kosmopolitische Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2004.
- Beck, U., *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2007.
- Beck, U., *Das deutsche Europa. Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2012.
- Beck, U. „Der kosmopolitische Staat“, *Der Spiegel*, br. 42/2001, 15. 10. 2001.
- Beck, U., i Cohn-Bendit, Daniel, „Wir sind Europa! Manifest zur Neugründung der EU von unten“, *Die Zeit*, 3. maj 2012, p. 45.
- Bloch, E., *Das Prinzip Hoffnung*, tom II, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.
- Hegel, F., *Filozofija istorije*. Fedon, Beograd, 2006.
- Hölderlin, F., *Gedichte*, Taschenbuch, Berlin, 2013.
- Kant, I., *Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf*, Taschenbuch, Berlin, 2013.
- Schmitt, C., *Begriff des Politischen*. Duncker& Humblot, Berlin, 1991.
- Im Dialog*. Posećeno 07. VIII 2015.
URL: <http://www.youtube.com/watch?v=hPPNPPSMj6c>
„How the European Project Can Be Saved: The Cosmopolitan Outlook”.
Posećeno 21. VIII 2015. URL: <https://vimeo.com/136506290>